

JAVA-INSTITUUT
CATALOGUS
VAN DE
WAPENTENTOONSTELLING

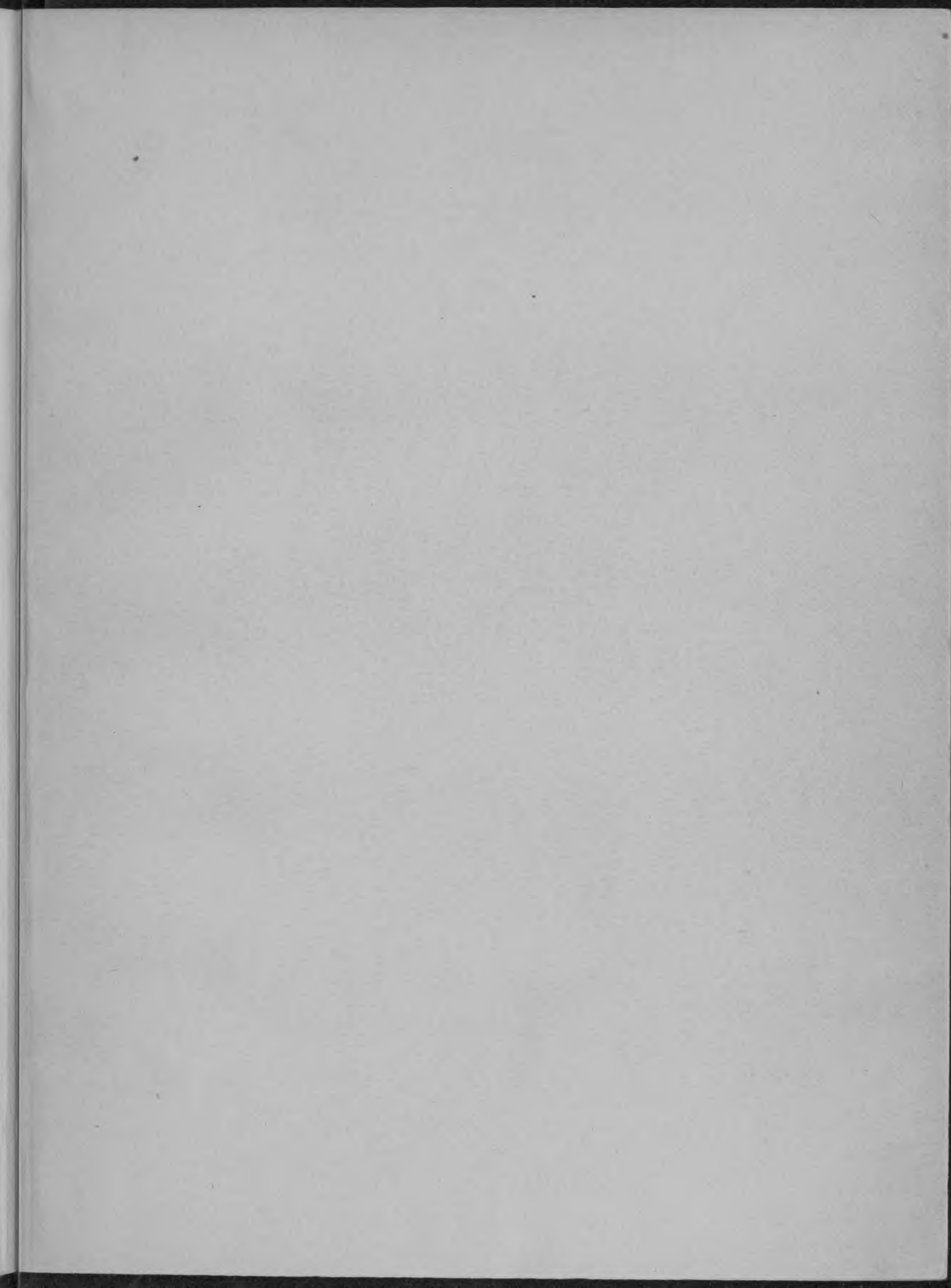
MUSEUM SONO BOEDOJO
SEKATEN JOGJA
5 - 12 MEI 1938

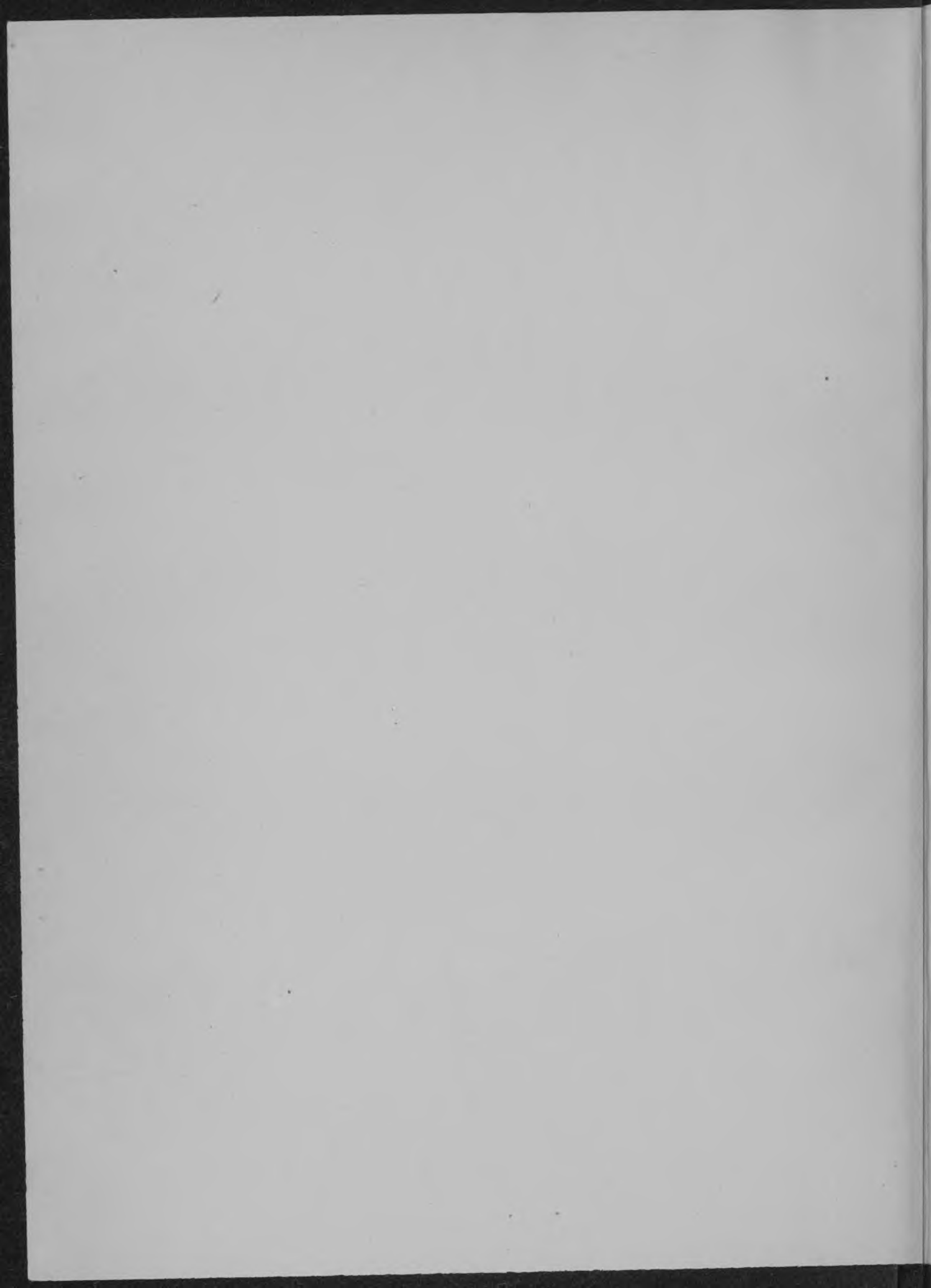
9168
D 11.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

1228 4151

JAVA-INSTITUUT
CATALOGUS
VAN DE
WAPENTENTONSTELLING

MUSEUM SONO BOEDOJO
SEKATEN JOGJA
5 — 12 MEI 1938

W. J. VAN DER
LINDEN
VAN DER
LINDEN

W. J. VAN DER
LINDEN
VAN DER
LINDEN

VOORWOORD

Toen de Commissie van Beheer van het Museum Sana Boedaja haar gedachten liet gaan over de keuze van een onderwerp voor de traditioneele tentoonstelling tijdens de Sekaten, werd de suggestie om ditmaal de aandacht te vestigen op de Javaansche wapensmeedkunst dankbaar aanvaard. Immers, de mogelijkheid van eventueele belangrijke inzendingen op dit gebied werd voorzien; en tevens zou er gelegenheid bestaan om, door de keuze van een dergelijk onderwerp, het tegenwoordig onder de bevolking beoefende, helaas in verval gerakende, handwerk te stimuleeren. Een begrip van den sociaal-economischen kant van het vraagstuk is, voor het in leven blijven van dit ambacht, even belangrijk als een terugblik op een roemrijk verleden.

Dit verleden wordt op de tentoonstelling duidelijk gedemonstreerd. Buiten het in het Museum aanwezige materiaal kwamen belangrijke inzendingen binnen, ook van Europeesche zijde. Zijne Hoogheid de Sultan van Jogjakarta, Zijne Hoogheid P. A. A. Mangkoenagoro VII, P. A. A. Praboe Soerjodilogo, G. P. H. Tedjokoesoemo, B. P. H. Hadiwinoto, K. P. H. H. Danoeredjo, Rijksbestuurder van Jogjakarta, K. R. T. Padmonagoro, R. Koesoemodewo, R. Ng. Tjokro Adi Prodjo, R. Katamsi — van allen kwamen waardevolle stukken de tentoonstelling verrijken. Doch ook de Europeesche inzendingen hielpen in belangrijke mate mede om de tentoonstelling met eere voor den dag te doen komen. Een speciaal woord van hulde moge hier worden neergeschreven voor het vele dat de Heer A. Gall te Soerabaja voor dit doel deed, niet alleen door zijn zeer groote en uiterst belangrijke inzending, maar ook door zijn welwillendheid om voor de catalogus een interessante inleiding te schrijven. Daarnaast zonden Mevrouw A. J. Resink-Wilkens, Mejuffrouw W. S. E. van Nooten, Mr. de Groot en de Heer B. W. de Jongh belangrijke stukken in. — Dit alles gold het verleden.

Het heden wordt verzorgd door een interessante inzending van het Consultatiebureau voor Zuid-Midden-Java der Afdeeling Nijverheid te Jogjakarta. Het hoofd van dit Bureau, R. M. Ir. Soepardi Prawirodipoero, heeft zich voor de tentoonstelling in vele opzichten zeer verdienstelijk gemaakt, zooals o.a. uit zijn in dezen catalogus opgenomen sociaal-economische schets zal kunnen blijken. Ook werd een inzending ontvangen van R. Ng. Prijosastro, fd. Wedono van Immogiri-Soerakarta, bestaande uit tegenwoordige producten van in dit historische plaatsje gevestigde desa-smederijen, welke producten in de inheemsche samenleving als degelijk bekend staan.

Bestond tijdens de tentoonstelling bij de vorige Sekaten-viering gelegenheid tot het koopen van door den kunsthandel ingezonden stukken, voor de huidige feest-week is, als speciale instructieve attractie, gezorgd voor het doen smeden van een kris door den bekwamen Meester-wapensmid Soepowinangoen, en wel bij de pendapa van het Museum. Hiervoor verleende de Regent-Patih, K. R. T. Notonegoro, zijn volle medewerking. Beter dan door welk artikel ook, kan bij deze demonstratie worden aangetoond welk een kunstgewrocht een kris eigenlijk is.

Bij het samenstellen van den catalogus werd belangrijke en zeer gewaardeerde medewerking verleend door B.P.H. Hadiwinoto en K.R.T. Poespodiningrat, die met een, Europeanen haast ongeloofelijk toeschijnende, detailkennis van, voor Jogja geldende, namen van pamorsoorten en vormgeving de inzendingen voor de bezoekers hielpen verduidelijken.

Moge dit inleidend woord besluiten met het uitspreken van welgemeenden dank aan alle inzenders en medewerkers. En moge deze tentoonstelling zijn een gelegenheid om het oude te bewonderen niet alleen, maar ook om het, voor zoover mogelijk, te behouden en in nieuwe banen te leiden.

INLEIDING

DOOR
A. GALL.

Hoewel reeds Raffles bijzondere aandacht gewijd heeft aan de Javaansche wapensmeedkunst, is juist dit deel van de indonesische kunstuiting door de wetenschappelijke wereld ten gevolge van de omvangrijkheid der stof in het verleden nog zeer stiefmoederlijk behandeld geworden.

Dr. J. Groneman, vroeger hier in Jogja werkzaam, heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt door zich als eerste wetenschappelijk met dit thema bezig te houden en het technisch procédé van het pamorsmeden in 1905 uitvoerig te beschrijven. Aan zijn levendige propaganda hebben wij het voor een niet gering deel te danken dat het interesse voor de krissensmeedkunst in breeden kring opnieuw wakker geroepen werd en het reeds in 1905 bijna uitsluitend tot de vorstenhoven beperkte kunsthandwerk niet meer en meer in vergetelheid geraakte.

In een opstel van P. de Kat Angelino, dat zich uitvoerig met de wapensmeedkunst op Bali bezig houdt, kunnen wij lezen dat deze op Bali reeds voor 1920 bezig was te verdwijnen. Door den ondergang der verschillende vorstenhoven was dit handwerk bijna elke bestaansmogelijkheid ontnomen.

Een bijzonder goed artikel van de hand van G. P. Rouffaer mag hier niet onvermeld blijven. Oorspronkelijk bestemd voor den eersten druk van de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië onder „Kunst (beeldende)”, moest het wegens ruimtegebrek terzijde gelegd worden. En het duurde meer dan dertig jaar (tot 1932) voordat het eindelijk kon worden gepubliceerd. De inhoud is echter om zoo te zeggen een eerherstel voor de belangrijkheid van de kris in de Javaansche cultuurgeschiedenis.

Sinds er langzamerhand meer licht begint te vallen op den laat-Madjapahit tijd, komt ook de wapensmeedkunst meer en meer in het middelpunt der wetenschappelijke belangstelling te staan, en wel als een door het animisme bezielde kunstrichting, die den stempel van het specifiek inheemsche draagt. Het is er echter nog verre van dat alle problemen opgelost zijn.

Zoo wordt het algemeen aangenomen dat er zich onder de wapens, afgebeeld op de reliefs van Baraboedoer, geen kris bevindt. Toch heeft Rouffaer terecht opgemerkt dat men juist alleen op de onderste verborgen reliefs voorbeelden aantreft van wapens, die op krissen gelijken, doch steeds alleen in de handen van daemonische figuren. Dit is misschien zoo te verklaren dat men een zoo bijzonder magisch instrument als de kris niet op de hooger gelegen voorstellingen van de Baraboedoer heeft afgebeeld; zij kon slechts gevonden worden op de onderste reliefs, welke, zooals bekend, in tegenstelling tot de hoogere scenes uit het dagelijksche leven voorstelt. Met het toenemen van den inheemschen invloed zouden wij op de reliefs van het 100 jaar jongere Prambanan-complex een kris verwachten; inderdaad wordt daar — wederom in de hand van een bhoeta — een kris-achtig wapen aangetroffen.

Met het veldwinnen der oud-indonesische cultuur in de Oost-Javaansche periode, verschijnen de krissen en op krissen gelijkende wapens vaak op de reliëfvoorstellingen van de Oost-Javaansche tempels. En als de oudinheemsche cultuur zich meer en meer van de Hindoeïstische meester heeft gemaakt, zien wij o.a. panakawans met onmiskenbare krisscheeden, wrangka en krisheft, zooals ze nog tegenwoordig worden gedragen.

Welken invloed de Hindoecultuur op de smeedkunst van Java gehad heeft, blijft wel in het duister gehuld. Algemeen neemt men aan dat de pamorsmeedkunst op vreemden invloed terug te voeren zou zijn. Nader onderzoek zou echter moeten uitmaken in hoeverre misschien toch de toepassing van het pamor niet op eigen bodem is ontstaan. Het is toch misschien denkbaar dat de smeden zelve bemerkten dat het ijzer, in lagen van verschillende eigenschappen dooreens gemengd, de bruikbaarheid van de instrumenten beduidend verhoogt. Broo-hard ijzer in dunne lagen saamgesmeed met taai maar weeker ijzer behoudt de scherpte beter. Het brooze harde ijzer kwam in den Archipel (Celebes) in den vorm van nikkelhoudend ijzer ook nog buiten het meteorijzer voor. Daarbij was het een geheel natuurlijke ervaring, dat de verschillende ijzerlagen zich bij het snijden van vruchten door den invloed van zuren verschillend kleurden. De verdere ontwikkeling tot hoogstaande pamorsmeedkunst zou dan misschien niet anders kunnen zijn dan een opzettelijke aanwending der natuurlijke eigenschappen in dienst van de versieringen. Zooals gezegd, dit alles behoort echter nog tot de vele onopgeloste problemen in betrekking tot de krissensmeedkunst.

Welke wonderbaarlijke hoogte echter juist deze pamorsmeedkunst op Java bereikt heeft, is op deze tentoonstelling te zien en zulks moet ons allen er toe aansporen om dit voornaam kunsthandwerk, waaraan de productiemogelijkheid in de loop der ontwikkeling hoe langer hoe meer ontnomen werd, te ondersteunen.

Laten wij hopen dat dit mooie doel bereikt wordt en Java's smeedkunst niet verloren gaat.

VOLKSSMEDERIJEN EN CULTUUR

DOOR

R. M. Ir. SOEPARDI PRAWIRODIPOERO

Hoofd van het Consultatiebureau voor Zuid-Midden-Java
der Afdeeling Nijverheid te Jogjakarta.

Artistiek-technische opbloei.

De prachtige inzendingen op de Tentoonstelling van oude en nieuwe inheemsche Wapens in het Museum van Het Java-Instituut getuigen van een hooge artistiek - technische bloei der wapensmeedkunst en een groote ontwikkelingshoogte van dit werkelijk edele kunstambacht in voorbijen tijd. De kunst der wapenvervaardiging was op Java, Madoera en Bali een bedrijf, waarmee door combinatie van bijzondere technieken en door toepassing van verfijnde versieringswijzen kon worden voldaan aan de hoogste eischen van vorstelijke pracht en praal.

De roem van de wapensmeden, die in de historisch oud-Javaansche rijken Toemapel en Modjopait de hoogere verfijnde wapensmeedkunst beoefenden en den naam „empoe” kregen, leeft nog steeds voort in de inheemsche maatschappij tot op den huidigen dag. In alle lagen der inheemsche samenleving zijn niet vergeten de namen van Empoe Gandring uit den tijd der Koningen van Toemapel en Empoe Ki Toemenggoeng Soepodrijo van het machtige oud-Javaansche imperium Modjopait.

Een algemeene bekendheid geniet ook de bekwaamheid van de vrouwelijke empoe Soombro, die leefde in den tijd van het oude rijk Padjadjaran en van wie wordt verteld, dat zij krissen smeedde door enkel het weekgloeierende lemmer telkens te vervormen tusschen haar vingers.

Gedurende Java's glorieperiode waren de empoe's in hoog aanzien. De babads maken gewag van die wapensmeden als van menschen van bijzonder gewicht.

Zoowel op Java en Madoera als op Bali had men vele bekende wapensmeden. De meest befaamde waren hofempoe's in dienst van de kratons, doch ook de regenten hadden in dien tijd hun eigen wapensmid, die de heilige en kostbare krissen, lansen, enz. vervaardigde als de sierwapens van hun heer.

Tot zeer hooge ontwikkeling is hier te lande gekomen de kunst om op het lemmer van kris of lans fraaie vlammenfiguren te doen ontstaan: de pamorsmeedkunst. Dit wordt uitgevoerd door reepen staal en nikkelhoudend ijzer (pamor) samen te smeden en allerlei afwisselende wijzen van dooreenmenging te laten ondergaan totdat de min of meer grillige vlammenfiguren aan de oppervlakte komen. Het eigenlijke pamorijzer is afkomstig van meteorieten, welke op enkele plaatsen op Java werden aangetroffen en nikkelhoudend zijn. Bekend is het min of meer als heilig beschouwde pamor Parambanan, dat later in den kraton van Soerakarta werd gebracht. Het is in de laatste helft van de 18de eeuw onder Parambanan uit den hemel gevallen als een geschenk uit den hemel aan de Javaansche vorsten!

In de Vorstenlanden zijn ook thans nog zeer bekwame empoe's in dienst van de Zelfbestuurders. Het pamorsmeden wordt aan de Javaansche vorstenhoven nog beoefend.

Eén der empoe's van Zijne Hoogheid den Sultan Hamengkoe Boewono VIII van Jogjakarta, Raden Bekel Taroenodahono, is een afstammeling van den beroemden empoe Soepodrijo van Modjopait. Zijn stamboom volgt hieronder:

**Stamboom van één der empoe's van Zijne Hoogheid den Sultan
Hamengkoe Boewono VIII van Jogjakarta.**

Toemenggoeng	Soepodrijo, empoe van Praboe Browidjojo van Modjopait
	↓
Empoe	Djokosoepo, Pangéran Sendang Sidajoe
	↓
Empoe	Soepo Anom, empoe van Toeban
	↓
Empoe	Sektilanang, empoe van Toeban
	↓
Njahi	Pandjangmas, echtgenoot van Pangéran Pandjangmas van Mataram
	↓
Empoe	Tjindéamoh, hof-empoe van Mataram
	↓
Empoe	Soeponjang, empoe van Sultan Agoeng van Mataram
	↓
Empoe	Entowajang, empoe van Kartasoera
	↓
Empoe	Djapan I, „ „ Kartasoera
	↓
Mas Ajoe	Kadarsih, echtgenoot van Pangéran Hangabéhi van Kartasoera
	↓
Raden Ajoe	Pandit, echtgenoot van empoe Pandit
	↓
Raden Mas	Soepodjojo, empoe van Zijne Hoogheid H. B. I.
	↓
Empoe	Djapan II, „ „ „ „ H. B. IV.
	↓
Empoe	Lombang
	↓
Raden Panèwoe	Kartowigeno, „ „ „ „ H. B. V.
	↓
Raden Panèwoe	Prawirodahono, „ „ „ „ H. B. VII.
	↓
Raden Bekel	Taroenodahono, „ „ „ „ H. B. VIII.

Maatschappelijk — cultureele inzinking.

Buiten de Vorstenlandsche hoven is echter de pamor-smeedkunst in de laatste vijftig jaren technisch-artistiek zeer achteruitgegaan en in de meeste gewesten zelfs zoo goed als uitgestorven vanwege de veranderde tijdsomstandigheden.

Op Bali wonen in Kloengkoeng nog kundige pamorsmeden doch op dit zelfde eiland waar het Hindoeïsme nog wordt beleden is de pamorsmeedkunst, die

eenige jaren terug nog in Bandjar Dentjarik (afdeeling Boeleleng) beoefend werd, in die streek thans geheel verloren gegaan.

Op Madoera is de wapensmeedkunst eveneens practisch geheel verdwenen; de laatste bekende wapensmid van Soemenep, Bramatama, wiens krissen zeer gezocht waren, is reeds ruim een halve eeuw geleden gestorven.

Foto Consultatiebureau Nijverheid Jogja.

Één der vijftig werkplaatsen van de desa-smeden te Koripan, district Delanggoe, regentschap Klaten, die alle vereenigd zijn in de „Coperasi Toekang Besi Oemoem Koripan” (Coöperatie van gewone ijzersmeden te Koripan).

Foto Consultatiebureau Nijverheid Jogja.

Grove producten als grasmessen, kapmessen, rijstmesjes, bijlen, enz. van desa-smederijen van Koripan (regentschap Klaten) vóór de door de Afdeeling Nijverheid ingezette actie.

Inzending Consultatiebureau der Afdeeling Nijverheid.

Foto Consultatiebureau Nijverheid Jogja.

Moderne producten van georganiseerde volksmederijen rondom en in Soekaboemi. De prijzen van deze keurig afgewerkte goloks, dolken, padvindermessen, enz. liggen op Pacific-peil.

Inzending Consultatiebureau der Afdeeling Nijverheid.

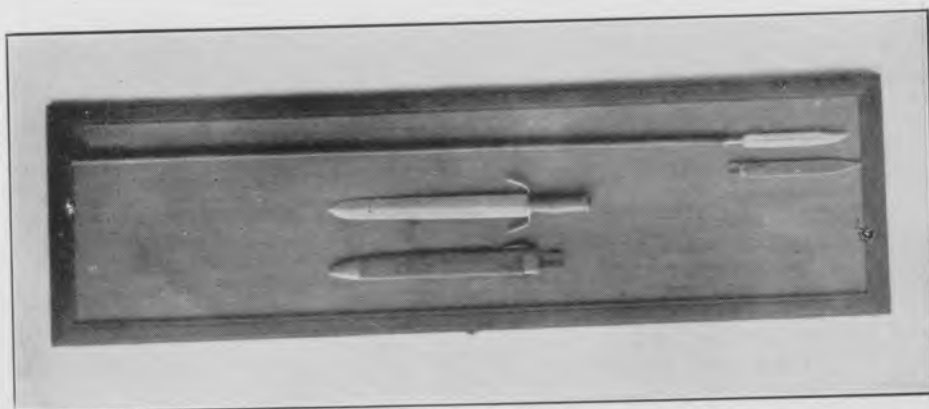

Foto Consultatiebureau Nijverheid Jogja.

In desa-verband vervaardigde speer en dolk, gesmeed in de volksmederij als halfproduct, daarna verder afgewerkt in het finishing-bedrijf.

Inzending Consultatiebureau der Afdeeling Nijverheid.

Terwijl de regenten uit den vroegeren tijd hun eigen empoe hadden, is door de gewijzigde levensverhoudingen thans bij vrijwel geen enkelen regent een wapensmid meer in dienst. ¹⁾

De enkele bekwame wapensmeden, die hier en daar op Java buiten de vorstenhoven nog wel te vinden zijn, als men goed zoekt, werken meestal toch alleen nog maar op bestelling van personen uit den voornamen adelstand. De geringe koopkracht der bevolking kan aan de overgebleven wapensmeden geen arbeid verschaffen. In den strijd om zich van het noodige levensonderhoud te voorzien, is de kunst meer en meer op den achtergrond geraakt. En ook het feit, dat tegenwoordig krissen reeds voor een prikje te krijgen zijn op pandhuis-venduties, werkt uit den aard der zaak alles behalve stimuleerend op het wapensmidsambacht.

Met het overlijden van een bekwamen empoe ging telkens een stukje van de kunst verloren, terwijl de zoons en de in zijn dienst geweest zijnde knechten daarna meestal optreden als gewone ijzersmeden. Nazaten en leerlingen van de bekwame empoe's van voorheen dragen thans nog wel namen die beginnen met Soepo, zoo bijvoorbeeld Soepokario, Soeporedjo, Soepopawiro, Soepodimedjo, Soepodikromo, doch zij zijn zich meer en meer gaan toeleegen op het smeden van grasmessen (arits), padioogst-mesjes (ani-ani), patjols en andere landbouwgereedschappen, welker vervaardiging hun meerdere zekerheid verschaft van vrij geregelde, zij het ook schamele, verdiensten.

Ook in Jogjakarta is buiten de vorstenhoven het wapensmidsambacht maatschappelijk en cultureel diep gezonken.

De heele historische streek Ngintinto, district Godean, in het gewest Jogjakarta, eens een bekend centrum van

wapensmederijen, dat in veelbewogen tijdsgewrichten dikwijls een belangrijke rol heeft gespeeld in de historie van Java, en waar nog geen veertig jaren geleden nog een honderdtal wapensmeden hun edel ambacht uitoefenden, telt thans zegge en schrijve nog maar één enkele krissenmaker, Soepowinangoen genaamd, met zijn twee jeugdige knechten. En deze reeds bejaarde wapensmid werkt nog wel slechts uitsluitend als er een bestelling is.

In andere historische desa's in het gewest Jogjakarta, waar bevolkingsmederijen worden aangetroffen, is heelemaal geen enkele empoe meer te bekennen, zoo bijvoorbeeld bij Wates, Bener, Nglipar en Imogiri.

Met de inheemsche smederijen in het gewest Soerakarta is het niet anders gesteld.

De dessa Koripan bij Delanggoe, in het regentschap Klaten, was eens de woonplaats van den bekenden empoe Kjai Korip, naar wien het complex van desa-ijzersmederijen nabij Delanggoe is genoemd.

Kjai Korip had als leermeester één der beroemde empoe's Soepo uit den tijd van Modjopait. Met een geheimzinnig waas van heiligheid is omgeven de kris, welke Kjai Korip onder persoonlijke leiding van empoe Soepo heeft gesmeed en die bekend staat als de poesaka kris Soepo-Koripan. Uit deze streek kwamen eens de zeer gezochte Koripan-krissen.

Behalve Kjai Korip heeft dit merkwaardige complex van desa's nog andere zeer bekwame wapensmeden voortgebracht o. a. empoe Kjai Dedel en empoe Kjai Djirak, wier graven op het kerkhof Dedelan in Koripan thans nog door de bevolking als heilig worden beschouwd. Daar liggen ook begraven twee andere bekende smeden: empoe Gadoeng en empoe Mendoeng, die vereerd werden als de voorouders van de tegenwoordige ijzersmeden van Koripan.

¹⁾ Zie: J. E. Jasper en Mas Pirngadi, deel V, De bewerking van niet-edele metalen (koperbewerking en pamorsmeedkunst).

Hoewel enkele van die smeden nog wel de kunst verstaan om met pamor te werken wordt de pamorsmeedkunst in Koripan zelf zelden of nooit meer beoefend. Een heel enkele keer wordt de meest bekwame smid uit die streek wel eens ontboden naar de Soenansstad om met het echte Parambanan pamor een kris te smeden, doch door zorgen voor het noodige levensonderhoud voor zich en de zijnen kan ook bij dezen „pandé-empoe” (pandé = gewone ijzersmid; empoe = wapensmid) zijn empoe-aanleg niet ten volle ontplooien.

Ook deze in aanleg artistieke ambachtsman ziet zich genoodzaakt om in het leven van allen dag zich meer toe te leggen op de vervaardiging van landbouwwerktuigen voor de volksmassa wil hij niet maatschappelijk ten onder gaan in het huidige gedrang van den strijd om een schamel bestaan.

Enkele tientallen jaren terug bracht de massaproductie van patjols aan de ijzersmeden van Koripan betrekkelijk veel welvaart. Thans leven daar nog ouden van dagen, die zich dien tijd van rijkdom en overvloed nog goed herinneren, daar zij daaraan de meest aangename souvenirs d'enfance hebben bewaard en vooral souvenirs de jeunesse.

Later echter kwam er de klad in; door de overvloedige invoering van goedkoopere, in machinaal bedrijf gefabriceerde, patjols was Koripan genoodzaakt den aanmaak van patjols te verlaten en zich meer te werpen op de vervaardiging van andere landbouwgereedschappen voor de massa.

In het gewest Soerakarta zijn er thans nog desa-smederijen zooals bij Wedi en Manisrenggo, waar patjols worden vervaardigd en die vanzelfsprekend geen bloeiend bedrijf vertoonen.

Het smeden van sierwapens echter komt in de vermelde desa-smederijen van Soerakarta niet meer voor.

Door de voortschrijdende inenting

van het West-Europeesche stelsel van economische en sociale organisatie op het inheemsch bestaande, is het Javaansche maatschappelijk leven genoopt zich te wringen in het keurslijf van een ander samenlevingssysteem.

De industrialisatie van het Westen en de opname van Java in het internationaal verkeer bracht in de inheemsche samenleving groote veranderingen ten detrimente van het inheemsche ambacht.

Evenals de transformatie van het West-Europeesche maatschappelijk leven gedurende de 19de eeuw, teekent zich ook de transformatie van het inheemsche gemeenschapsleven, behalve in de specifieke geestelijke waarden, eveneens meer en meer scherp-economisch af.

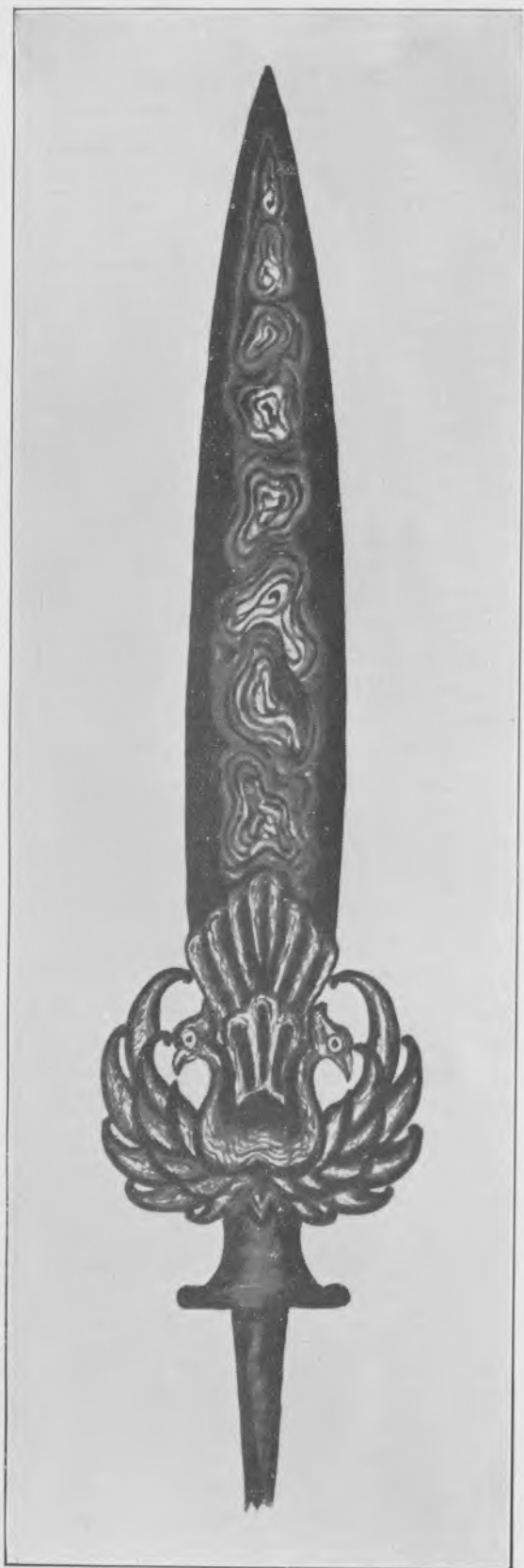
De kris, toembak (lans) en tjoendrik (korte ponjaard gedragen door vrouwen, priesters, santri's enz.) spelen geen belangrijke rol meer in het huidige Javaansche maatschappelijk leven, dat zich ook meer en meer op doelmatigheid gaat richten.

In dezen vorm bestaat voor zulke werkstukken practisch dan ook geen afzetmogelijkheid meer!

Want de gewijzigde maatschappelijke omstandigheden brachten met zich mede een stijgend gebrek aan belangstelling in eigen kring voor de producten van het niet meer bij de tijdsomstandigheden passende wapensmidsambacht. Deze werkelijk edele tak van Javaansche ambachtsnijverheid wordt getroffen door hetzelfde lot als zoovele andere inheemsche bedrijven. Het edele ambacht der empoe's zonk van lieverlede terug, en slechts de eenvoudige grofsmid bleef over, temidden van een verarmde bevolking.

Sociaal- economische opbouw.

De mindere-welvaart der bevolking, om niet te spreken van armoede, rechtvaardigt elke poging om tot vermeerdering van welstand te komen. Uitbrei-

Ontwerp voor een lanspunt.

Vorm: *Garoea Ngeksi Gondo* (Mataramsche Garoea).

Met nikkel-pamor te smeden in het historisch centrum van wapensmederijen Ngintinto, district Godean, gewest Jogjakarta, en af te werken in het finishing-bedrijf.

Ontwerp voor een lanspunt.

Vorm: *Gelap Tinanding* (Symbolische voorstelling van de kracht der Bliksemstralen).

Met nikkel-pamor te smeden in het historisch centrum van wapensmederijen Ngintinto, district Godean, gewest Jogjakarta, en af te werken in het finishing-bedrijf.

ding van de smeednijverheid, hoewel nog geen smeed-kunstambacht, kan velen een bestaan doen vinden en kan tevens gepaard gaan met aankweeking van kunstzin.

Toename van welstand onder de smeden, veroorzaakt door systematische organisatie en doelmatige voorlichting, zal zeker bij verscheidenen onder de nazaten der empoe's weer levendig doen worden de begeerte om gelijk voorheen weder te maken, zij het misschien in gewijzigde vormen, ook fraaie werkstukken der edele wapensmeedkunst, waarnaar op den bodem der Javaansche ziel ongetwijfeld nog het innig zielsverlangen bestaat.

Voorshands echter kan van het smeden van kunstvoorwerpen geen sprake zijn, want de groote massa heeft niet voldoende geldmiddelen om ze af te nemen en bij de niet-Inheemsche bevolkingsgroepen hier te lande bestaat aan Javaansche sierwapens geen behoefte.

Zooals reeds boven vermeld, zijn de volksmederijen van Koripan zich gaan toeleggen op de vervaardiging van dié landbouwgereedschappen, producten van den grofsmid, waarvoor zij nog een betrekkelijk ruim debiet hebben weten te behouden. Als grondstoffen worden veelal gebezigd afvalijzer en welstaal. De brandstof is djatihoutskool.

De vervaardigde producten zooals arits, bendo's, bodings (kapmessen), ani-ani's (padi-oogstmessen), wadoengs, petjoks, petels (bijlen), dandangs (pikhouweelen), patjolphouweelen worden aan den man gebracht door tusschenkomst van bakoels of direct door de smeden zelf aan lengganans — afnemers op andere plaatsen zooals Djatinom, Toeloeng, Sragen, Wonogiri, Bojolali, Salatiga ja zelfs tot Jogjakarta, Moentilan en naar markten nog verder af gelegen van die uit hun naaste omgeving.

Ook zijn in den laatsten tijd door tusschenkomst van het B.B. vele landbouwgereedschappen van Koripan ge-

stuurd naar de kolonisatiegebieden op de buitengewesten, vooral de Lampongs.

Van de producten van dezen tak van kleinnijverheid zijn ook bereids handelsmonsters uit Koripan verzonden bestemd voor de andere gebieden der Buitengewesten o.m. Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, Westerafdeeling van Borneo, Palembang, Sumatra's Westkust en Sumatra's Oostkust, met vermelding van leverbare hoeveelheden onder aanduiding van leveringstermijn, enz. enz.

Gezien de toenemende export van Java-nijverheidsproducten naar de verschillende gebieden der Buitengewesten, zit er wel perspectief in een verjongde volksnijverheid van metalen artikelen, wanneer zij doelmatig en op Pacificpeil wordt georganiseerd.

Er wordt dus, ook in dezen tak van volkswerkzaamheid, gestreefd naar het ontwikkelen van nieuwe arbeidsvormen, die de inheemsche markt, ten bate van de eigen nijverheid, weder vrij kunnen maken van den invoer van bepaalde metalen importartikelen, die thans de eigen metaal — kleinnijverheid drukken, doch die de inheemsche smeed-nijverheid, na voldoende oefening en door doelmatige organisatie en systematische voorlichting, zeer goed zelf kan vervaardigen en loonend tegen redelijke Pacific-prijzen aan den man kan brengen.

Het Hoofd der Afdeeling Nijverheid van het Departement van Economische Zaken, de Heer Ir. P. H. W. Sitsen, heeft van de daartoe geeigende organisatievormen en de stimuleering van dergelijke activiteiten de richtlijnen aangegeven in zijn ook in „Djâwâ” ²⁾ opgenomen overzicht van „De Kleine Nijverheid in Inheemsche sfeer en hare expansie mogelijkheden op Java.”

Volgens deze uitgestippelde richtlijnen is thans ook in Koripan een actie ingezet om een expansie der pro-

²⁾ Zie „Djâwâ”, Jrg. 1937 pag. 137 e. v.

ductie van de volksmederij buiten de desa te bereiken, uitvoer uit de desa ter vervanging van buitenlandschen import, en export van de in het finishing-bedrijf afgewerkte producten naar de Buitengewesten.

Ten einde zoo goedkoop mogelijk de benoodigde grondstoffen te verkrijgen is om te beginnen een coöperatieve inkooporganisatie opgericht waarbij alle smeden zijn aangesloten, de „C.T.B.O.K.", Coperasi Toekang Besi Oemoem Koripan. Welstaal, smeedijzer en brandstof worden centraal door deze organisatie ingekocht.

Met voorlichting van een voor dit doel ter beschikking gestelden hoofdambachtsonderwijzer voor de ijzerbewerking, worden door de desa-smeden in Koripan naast de boven reeds bij name vermelde landbouwgereedschappen thans ook in halfproduct vervaardigd o.m. padvindermessen, jachtmessen, keuken-, dessert- en tafelmessen, dolken, verschillende soorten beitels in diverse modellen. De desasmeden leveren hun halfproducten met vastgestelden vorm en afmeting, na te zijn gekeurd, in bij de afwerkingscentrale, die deze halfproducten koopt of gedeeltelijk betaalt in afgewerkt product. De afwerkingscentrale is hier de productie-coöperatie „Soemirat", zij vindt voor haar keurig afgeleverde producten afzet bij de handelaren, die dergelijke artikelen tot dusverre uit den import betrokken.

Het finishing-bedrijf, dat onder deskundig toezicht staat, is zoo economisch mogelijk, doch goed geoutilleerd met o.m. een electrisch aangedreven slijpmachine, polijstmachine en andere moderne instrumenten, welke noodig zijn om een keurige finish te geven. Deze finishing-aparaten worden bediend door abituriënten van inrichtingen van ambachts- of technisch onderwijs, zoo economisch mogelijk doch efficiënt.

Ook aan de verbetering van de ge-

reedschappen in de desa voor de vervaardiging van het half-product en aan de financiering van de ingezette actie is de noodige aandacht besteed.

Proeven zijn reeds genomen met het vervaardigen van speerpunten met goedkoop doch goed nikkelpamor³⁾, in diverse vormen. Dit geschiedt in halffabriicaat te Nginto-into in desa-nijverheid. Het halfproduct wordt eveneens ingeleverd bij het finishing bedrijf, waar het verder wordt afgewerkt tot fraaie spiesen en toembaks.

Het ligt in ons voornemen om ook goloks en dolken met nikkel-pamor te laten smeden en dus, hoewel op vrij goedkoope wijze, te versieren met glanzende, grillige, vlammenfiguren gelijk de werkstukken van het aloude Javaansche wapensmidsambacht. Dit is te beschouwen als een schuchtere poging om langs de boven beschreven ingezette actie het pamor-smeden mede te doen herleven. Voor met pamor versierde goloks, wedoengs en dergelijke artikelen bestaat, hoewel meer beperkt, toch wel afzet in Zuid-Midden-Java.

De in West-Java, onder leiding van den heer K.G.V. Mentel, hoofd van het Consultatiebureau Batavia, ingezette actie bij de inheemsche smeden rondom en in Soekaboemi geven technisch en economisch bevredigende resultaten.

Van de ingezette activiteit in Sidoardjo-Bangil, onder leiding van den heer Ir. Darmawan Mangoenkoesoemo, hoofd van het Consultatiebureau voor Oost-Java, gaan de afgewerkte producten, mede door de zich ontwikkelende vraag uit de buitengewesten, zeer vlot van de hand.

Als hoofd der Onderafdeeling Consultatiebureaux en Kleinnijverheid heeft de heer Ir. R. M. P. Soerachman de supervisie over de bovenvermelde

3). Zie Dr. J. Groneman, De Vordering der Pamor-smeedkunst (Meteoor en nikkel-pamor) en Dr. J. Groneman, Pamor-wapens.

organisaties, welke sociaal-economisch van groot belang kunnen worden.

De desasmederijen-coöperatie Koripan omvat reeds niet minder dan vijftig smederijen, waar ongeveer drie honderd smeden en knechten geregeld arbeid vinden. Met de gezinnen der smeden en knechten meegerekend en ook die van de in die desa wonende bakoels in ijzerproducten, geven thans reeds deze desasmederijen eten aan ruim duizend zielen.

Het smederijen-complex Koripan omvat de volkssmederijen in de desa's Logantoeng, Tosoetan, Deresan, Kranggan, Torekan, Botokan, Kaoeman en Padas, kaloerahan Kranggan, onderdistrict Polanhardjo, district Djatinom, regentschap Klaten, en de desa's Djogopranan, Tjraken, Ledok en Klétjo, kaloerahan Segaran, onderdistrict en district Delanggoe, regentschap Klaten.

De georganiseerde volkssmederijen werken thans, zooals boven bereids vermeld, niet alleen reeds voor markten verder af gelegen dan die in hun naaste omgeving, doch hun producten vinden ook reeds hun weg naar de Buitengewesten, dus naar interinsulaire markten. Wanneer straks speciale producten ook

de overwal zullen bereiken, zal er met recht gezegd kunnen worden, dat door de ingezette actie bepaalde producten der desasmederijen hun weg vinden ook buiten de nationale markten, m. a. w. naar een beperkte wereldmarkt.

In eerste instantie dient derhalve eerst krachtig gestreefd te worden naar het ontwikkelen van doelmatiger georganiseerde arbeidsvormen van de nijverheid ter verbetering der economische levensomstandigheden der bevolking. Heeft de nijverheid zulks gedaan dan zal er ook meer ruimte komen voor het edele kunstambacht en de wapensmeedkunst.

De vermeerdering van de productiviteit van het land, de verhooging van de koopkracht van het volk door economische organisatie, is een dringende eisch des tijds, zoowel in sociaal-economisch als in cultureel opzicht.

Het loont de moeite om te trachten de vele tegenslagen en decepties te overwinnen indachtig aan het Italiaansche spreekwoord:

„Vagliani 'l lungo studio e il grande amore.”

Dit is een lange studie en een groote toewijding waard!

BIJLAGE.

**Stamboom van den wapensmid Soepowinangoen van het
historisch dorpje Nginto-into, die gedurende
de Wapententoonstelling het smeden
van krissen demonstreert.**

Toemenggoeng	Soepodrijo, empoe van Praboe Browidjojo van Modjopait
	↓
Empoe	Djokosoepo, Pangéran Sendang Sidajoe
	↓
Empoe	Soepo Anom van Toeban
	↓
Empoe	Sektilanang van Toeban
	↓
Njahi	Pandjangmas, echtgenoot van Pangéran Pandjangmas van Mataram
	↓
Empoe	Tjindé amoh, hof-empoe van Mataram
	↓
Empoe	Soepanjang, empoe van Sultan Agoeng van Mataram
	↓
Empoe	Entowajang, empoe van het Rijk Kartasoera *)
	↓
Empoe	Djapan I, empoe van het Rijk Kartasoera
	↓
Mas Ajoe	Kadarsih, echtgenoot van Pangéran Hangabèhi van Kartasoera
	↓
Raden Ajoe	Pandit, echtgenoot van Empoe Pandit van Soerakarta
	↓
Njahi	Badoer, echtgenoot van Empoe Badoer (Nginto-into, Sultanaat Jogjakarta)
	↓
Kjahi	Kertojoedo I (Nginto-into, Sultanaat Jogjakarta)
	↓
Kjahi	Kertojoedo II alias Djoikromo (Nginto-into, Sultanaat Jogjakarta)
	↓
Kjahi	Djoiroeno heeft zich later gevestigd te Loemadjang
	↓
Kjahi	Soepowinangoen (Nginto-into, Sultanaat Jogjakarta)

*) Empoe Entowajang was de eerste empoe die zich heeft gevestigd in de desa Nginto-into, die destijds behoorde tot het Rijk van Kartasoera.

De in dezen stamboom na hem komende empoe's zijn alle gebleven in Nginto-into, dat zich ontwikkelde tot een centrum van wapensmederijen. Slechts Kjahi Djoiroeno is later naar Loemadjang vertrokken.

INZENDING VAN ZIJNE HOOGHEID DEN SULTAN HAMENGKOE BOEWONO VIII.

Krissen.

<p>S. 1 Naam : Kjahi Wisodirodo
Dapoer : Ganesa
Tanggoeh : Mataram
Pamor : Bras woetah
Vervaardigd op last van Zijne Hoogheid
Sultan Hamengkoe Boewono VIII, door
Abdidalem Loerah Pande Prawirodahono.
Deder : Kemoeninghout
Model : Taman Mangkoerat
Saroengan : Timahhout</p> | <p>S. 2 Naam : Kjahi Loeloetsih
Dapoer : Djangkoeng Nagapasa Resitapa
Tanggoeh : Pedjadjaran
Pamor : Bras woetah
Vervaardigd door Empoe Tapan
Deder : Kemoeninghout
Model : Taman Mangkoerat
Saroengan : Timahhout</p> |
|--|--|

Korte lans.

(tlempak)

<p>S. 3 Naam : Kjahi Djatamanik
Dapoer : Tjatjing kanil
Tanggoeh : Modjopait</p> | <p>Pamor : Bras woetah
Vervaardigd door Empoe Djigdja</p> |
|--|---|

Lans.

<p>S. 4 Naam : Kjahi Wisosoro
Dapoer : Ron handong
Tanggoeh : Pitrang Blambangan</p> | <p>Pamor : Lawé setoekel
Vervaardigd door Empoe Djakasoera</p> |
|--|--|

INZENDING VAN ZIJNE HOOGHEID P. A. A. MANGKOENAGORO VII.

DAPOER

M. N. 1.	Kris	Soempana
M. N. 2.	"	Tilam oepih
M. N. 3.	"	Tilam oepih
M. N. 4.	"	Brodjol
M. N. 5.	"	Brodjol
M. N. 6.	"	Brodjol
M. N. 7.	"	Tilam oepih
M. N. 8.	"	Brodjol
M. N. 9.	"	Brodjol
M. N. 10.	"	Tilam oepih
M. N. 11.	"	Brodjol
M. N. 12.	"	Brodjol
M. N. 13.	"	Kidang soka
M. N. 14.	"	Soembro
M. N. 15.	"	Tilam oepih
M. N. 16.	"	Djangkoeng
M. N. 17.	"	Tilam oepih
M. N. 18.	"	Kidhang soka
M. N. 19.	"	Brodjol
M. N. 20.	"	Brodjol tanpa gandja

PAMOR

Beras woetah
Oemboel tirta
Beras woetah ngadheg
Beras woetah
Adheg beras woetah
Wengkon beras woetah
Beras woetah
Beras woetah
Beras woetah
Adheg
Beras woetah
Sanak
Wengkon beras woetah
Tambal
Beras woetah
Sanak
Adheg
Beras woetah
Wengkon beras woetah
Sanak

INZENDING VAN PANGERAN HADIPATI HARIO PRABOE
SOERJODILOGO, HOOFD VAN HET PAKOE-ALAMSCHE HUIS.

1. Krissen

DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
P. A. 1. Sempana (7 bochten). Bras woetah Wrangka : Ladrang (Soerakarta), sandelhout. Pendok : Open (bléwéhan) met zil- veren „slorok”. Deder : Solosche vorm, kemoening- hout. Mendak : goud met edelsteen.		P. A. 3. Tilam oepih (recht). Hoedan mas. Wrangka : overgangsvorm Solo- Jogja, asem-hout. Pendok : zilver. Deder : overgangsvorm Solo-Jogja, Mendak : zilver.	
P. A. 2. Sèdet (13 bochten). Adeg bjoer. Wrangka : Gajaman (Soerakarta), trembalo-hout. Pendok : zilver. Deder : Solosche vorm, kemoening- hout. Mendak : zilver.			

2. Lansen

P. A. 4. Rangga. (met goud ver- sied).	Bras woetah	P. A. 7. Tjanggah (met Tjantrik op olifant)	met goud en edel- steen versierd
P. A. 5. Voorzien van 4 vergulde naga- koppen	Zwart staal	P. A. 8. Sangkoeh (met wilde eend)	Zwart staal, met goud versierd.
P. A. 6. Naga	Zwart staal	P. A. 9. Hoedjoengan dap	Zwart staal

3. Zwaarden en Messen

P. A. 10. Zwaard (Habir)	Bras woetah, met zilver versierd.	P. A. 13. Mes ; hoornen heft	Kembang pala, versierd met zilver.
P. A. 11. Sabel (sabet)	Bras woetah	P. A. 14. Mes ; hoornen heft.	Bras woetah
P. A. 12. Zwaard (keling)	Blarak ngirid		

INZENDING VAN PANGERAN HARIO TEDJOKOESOEMO, JOGJAKARTA.

1. Krissen.

DAPOER

- T. 4. Tjatjing Kanil
- T. 5. Nagasasra

PAMOR

- Bras woetah
- Bras woetah

2. Lansen.

- T. 1. Voorzien van bronzen bijl als lanspunt
- T. 2. Met bronzen lanspunt van Goenoeng Kidoel, Jogjakarta.
- T. 3. Met lanspunt van den vorm : Koedoep sigar gantoeng.

INZENDING PANGERAN HARIO HADIWINOTO, JOGJAKARTA.

Lansen.

DAPOER

PAMOR

H. 1.	Palawidja	Bras woetah	lanspunt en stok versierd.
H. 2.	Tjanggih	Bras woetah	stok versierd.
H. 3.	Soedjen Ampel	Adeg	id.
H. 4.	Palawidja	Bras woetah	id.

INZENDING VAN DEN RIKSBESTUURDER VAN JOGJAKARTA

1. Krissen.

NAAM

DAPOER

PAMOR

R. 1.	Resi Naga ¹⁾	Naga sasra	Sekar pala
R. 2.	Djaka Moelja ¹⁾	Sinom	Bras woetah
R. 3.	Prapta Rena	Tilam petak	Bénda segada

2. Lansen.

R. 4.	Tribala	Trisoela	Sanak

¹⁾ Modern werk van Mas Bekel Djajengpanglaras (1937) naar oude voorbeelden.

INZENDING ¹⁾ VAN DEN HEER A. GALL, SOERABAJA.

Krissen. ²⁾

DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
1. Djalak	Lanang	41. Kanda besoeki	Lawé setoekel
2. Kanda besoeki	Adeg	42. Djalak toeding	Bras woetah
3. Saboek inten	Adeg	43. Djalak tilamsari	Bras woetah
4. Djarodèh	Adeg	44. Djalak tilamsari	Bras woetah
5. Kidang soka	Adeg	45. Djalak tilamsari	Bras woetah
6. Djarodèh	Adeg	46. Brodjol	Bras woetah
7. Djarodèh	Adeg	47. Kebo teki	Bras woetah
8. Tjarang soka	Bénda segada	48. Djalak soemelang	
9. Tjarang soka	Bénda segada	gandring	Bras woetah
10. Tilam sari	Bénda segada	49. Djalak sangoe toem-	
11. Tilam sari	Bras woetah	peng	Bras woetah
12. Kidang soka	Bras woetah	50. Djalak dinding	Bras woetah
13. Djangkoeng segara		51. Djalak tilamsari	Ganggeng kanjoet
winotan	Tepi	52. Djalak tilamsari	Tambal
14. Kidang soka	Tepi	53. Djalak tilamsari	Batoe lapak
15. Tilam sari	Bras woetah	54. Djalak tilamsari	Tambal
16. Tilam sepih	Bras woetah	55. Djalak tilamsari	Tambal
17. Peniwèn	Bras woetah	56. Kidang soka	Blarak ngirid
18. Sempana poendjoel	Oedan mas	57. Tjarang soka	Blarak ngirid
19. Djalak ngoré	Bénda segada	58. Djalak dinding	Oeler loeloet
20. Djalak ngoré	Bénda segada	59. Mégantara	Toenggak semi
21. Djalak dinding	Blarak ngirid	60. Sengkelat	Bras woetah
22. Kanda besoeki	Koepoe taroeng	61. Brodjol	Sedèrèk
23. Tjroeboek	Blarak ngirid	62. Djalak	—
24. Saboek inten	Blarak ngirid	63. Brodjol	—
25. Kidang soka	Ganggeng kanjoet	64. Djalak sangoe toem-	
26. Kidang soka	Walang sinoen-	peng	Sedèrèk
	doekan	65. Djalak	Sedèrèk
27. Kidang soka	Blarak ngirid	66. Djalak sangoe toem-	
28. Kidang soka	Ganggeng kanjoet	peng	Sedèrèk
29. Tjroeboek laléjan	Naga rangsang	67. Tilam sari	Sedèrèk
30. Sengkelat	Blarak ngirid	68. Tilam sari	Sedèrèk
31. Pasopati	Ganggeng kanjoet	69. Karna tinanding	Bras woetah
32. Kanda besoeki	Lawé setoekel	70. Sepang	Bras woetah
33. Sempana	Bras woetah	71. Sepang	Bras woetah
34. Djalak	Oeler loeloet	72. Sepang	Bras woetah
35. Kidang soka	Oeler loeloet	73. Sepang	Bras woetah
36. Tjarang soka	Koepoe taroeng	74. Djangkoeng sepang	Sedèrèk
37. Tilam oepih	Ganggeng kanjoet	75. Sepang	Bras woetah
38. Tilam sari	Bras woetah	76. Bima koerda	Sedèrèk
39. Sempana	Walang sinoen-	77. Djalak	Bras woetah
	doekan	78. Tilam poetih	Adeg
40. Djalak tilamsari	Lawé setoekel	79. Ampoeh	Adeg

¹⁾ N.B. De ingezonden voorwerpen zijn te Jogjakarta alle van Jogjasche benamingen voorzien; de verantwoordelijkheid hiervoor is van het Java-Instituut.

²⁾ Krissen zijn alle voorzien van een afzonderlijk gesmeed overgangsstuk (gandja) tusschen lemmet (wilah) en nagel (pesi). De meest voorkomende vorm met rechte onderkant heet gandja sebit lontar; met golvende onderkant heet de gandja: Kelap lintah (zie bijv. No. 361 t/m 364). Is de lange zijde voorzien van een uitgesproken eindkrul dan heet de gandja: pandji (zie bijv. No. 115/116); zijn de beide zijden ongeveer even lang dan heet de gandja: sepang. Soms is de gandja aan de onderzijde versierd met bloem- en dierfiguren (olifant en tijger — zie bijv. No. 365 en 367), in goud opgewerkt (trasah mas).

DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
80. Bradja	Kenanga dinoepah	313. Krena tinanding	Bras woetah
81. Tilam poetih	Kenanga dinoepah	314. Krena tinanding	Bras woetah
82. Djalak moendarang	Kenanga dinoepah	315. Krena tinanding	Bras woetah
83. Djalak dinding	Kenanga dinoepah	316. Krena tinanding	Lawé setoekel
84. Pasopati	Bras woetah	317. Kampoeih	Adeg
85. Kebo loeroeng	Beras woetah	318. Saboeik tampar	Bras woetah
86. Semar tinandoe	Bras woetah	319. Tilam oepih	Bras woetah
87. Kebo ladjer	Bras woetah	320. Sombro	Adeg
88. Lar ngatap	Bras woetah	321. Tilam oepih	Adeg
89. Tjéngkrong	Bras woetah	322. Tilam oepih	Adeg
90. Tjroeboek laléjan	Bras woetah	323. Pendawa singa	Bras woetah
91. Kampoeih	Bras woetah	324. Pendawa singa	Bras woetah
92. Sempana	Bras woetah	325. Pendawa singa	Bras woetah
93. Paroeng sari	Bras woetah	326. Singa djalak toeding	Bras woetah
94. Segara winotan	Bras woetah	327. Pendawa singa	Bras woetah
95. Djangkoeng segara winotan	Bras woetah	328. Singa	Bras woetah
96. Kebo sekantong	Bras woetah	329. Pendawa singa	Bras woetah
97. Djalak sangoe toem- peng	Bras woetah	330. Singa	Toek pinetak
98. Pasopati	Bras woetah	331. —	Bras woetah
99. Djalak ngoré	Bras woetah	332. Djangkoeng naga- gini	Tambal
100. Djalak dinding	Bras woetah	333. Nagagini	Bras woetah
101. Sinom	Bras woetah	334. Nagagini	Bras woetah
102. Peniwèn	Bras woetah	335. Nagasasra	Adeg
103. Kebo teki	Bras woetah	336. Nagasasra	Bras woetah
104. Sempaner	Bras woetah	337. Naga séloeman	Bras woetah
105. Djalak ngoewah	Bras woetah	338. Nagasasra	Bras woetah
106. Tilam poetih	Bras woetah	339. Nagasasra	Bras woetah
107. Sempana	Bras woetah	340. Naga séloeman	Bras woetah
108. Mégantara	Bras woetah	341. Nagasasra	Ganggang kanjoet
109. Sengkelat	Bras woetah	342. Naga séloeman	Toek pinetak
110. Djalak mengkang koeroengan	Bras woetah	343. Naga séloeman	Bras woetah
111. Djalak sangoe toem- peng	Bras woetah	344. Naga séloeman	Bras woetah
112. Teboe sakoejoen	Bras woetah	345. Djangkoeng naga- sasra	Bras woetah
113. Tilam oepih	Bras woetah	346. Djangkoeng naga- séloeman	Oedan mas
114. Panimbal	Bras woetah	347. Gadjah éndra	Bras woetah
115. Santang	Bras woetah	348. Gadjah éndra	Bras woetah
116. Paroengsari	Bras woetah	349. Naga séloeman	Bras woetah
117. Paroengsari	Bras woetah	350. Naga séloeman	Bras woetah
301. Djalak tilam sari	Sedèrèk	351. Naga séloeman	Bras woetah
302. —, —	Sedèrèk	352. Nagasasra	Bras woetah
303. Sepang	Bras woetah	353. Sepang	Bras woetah met kaladjengking (schorpioen).
304. Djangkoeng majat	Beras woetah	354. Djangkoeng	Bras woetah met kaladjengking (schorpioen).
305. Tilam sari	met goden- en	355. Tilam poetih	Bras woetah
306. Kebo ladjer	wajang figuren.	356. Pasopati	Bras woetah
307. Djalak ngoré	Bras woetah	357. Kidang soka	Adeg
308. Palawidja	Bras woetah	358. Tilam oepih	Bras woetah
309. Sombro	Bras woetah	359. Tilam poetih	Tambal
310. Tilam oepih	Toek pinetak		
311. Sombro	Bras woetah		
312. Krena tinanding	Lawé setoekel		

DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
360. Semar tinandoe	Bras woetah	365. Pendawa	Bras woetah
361. Loeng gandoe	Bras woetah	366. Mègantara	Bras woetah
362. Penimbal	Bras woetah	367. Sengkelat	Bras woetah
363. Tjarang soka	Bras woetah	368. Kebo teki	Bras woetah
364. Mègantara	Bras woetah		

2. Lanspunten ¹⁾			
1001. Djangkoeng	Bras woetah	1036. Biring	Blarak ngirid
1002. Doramanggala	Bras woetah	1037. Godong pring	Koepoe taroeng
1003. Baroe penatas	Bras woetah	1038. Koedoek gambir	Adeg
1004. Biring lanang	Bras woetah	1039. Tjèkèl; met Kala- tjakra en Kaladjeng- king-symbolen.	Adeg
1005. Biring wadon	Bras woetah	1040. Gada	Adeg
1006. Sadak	Bras woetah	1041. Biring wadon	Adeg
1007. Sapoet abon	Bras woetah	1042. Pandita moedjoe	Kenanga ginoebah
1008. Plèrèd; versierd met het Kalatjakra-sym- bool.	Bras woetah	1043. Pandita moedjoe	Bras woetah
1009. Biring dradjit	Bras woetah	1044. Kratjang	Bras woetah
1010. Soedjèn ampèl	Sastra toja	1045. Kratjang	Bras woetah
1011. Baroe	Bras woetah	1046. Godong andong	Bras woetah
1012. Daradasih	Bras woetah	1047. Daradasih	Bras woetah
1013. Pendawa laré	Bras woetah	1048. Tjèkèl adikoesoema	Bras woetah
1014. Tjèkèl	Batoe lapak	1049. Gadjah mengganti	Walang sinoen- doekan
1015. Biring lanang	Tédja kinoeroeng	1050. Palawidja	Bras woetah
1016. Baroe penatas	Sastra toja	1051. Naga pengantèn	Adeg
1017. Godong andong	Bras woetah	1052. Naga èndrasmara	Bras woetah
1018. Godong andong	Bras woetah	1053. Naga èndrasmara	Bras woetah
1019. Godong andong	Bras woetah	1054. Naga pengantèn	Walang sinoen- doekan
1020. Sadak	Bras woetah	1055. Naga èndrasmara	Adeg
1021. Gada	Bras woetah	1056. Naga èndrasmara	Bras woetah
1022. Godong andong	Bras woetah	1057. Banjak angrem	Bras woetah
1023. Koedoep tjepaka	Bras woetah	1058. Palawidja	Sedèrèk
1024. Biring	Bras woetah	1059. Sigar djantoeng	Sedèrèk
1025. Doramanggala	Bras woetah	1060. Baroe koeping	Sedèrèk
1026. Biring	Bras woetah	1061. Koedoep tjepaka	Sedèrèk
1027. Biring lanang	Bras woetah	1062. Bèdor (pijlpunt)	Sedèrèk
1028. Godong andong	Lawé setoekel	1063. Bèdor (pijlpunt)	Sedèrèk
1029. Koedoep tjepaka	Bras woetah	1064. Koedoep gambir	Sedèrèk
1030. Daradasih	Walang sinoen- doekan	1065. Tanggal	Sedèrèk
1031. Sapoet abon	Blarak ngirid	1066. Trisoela	Sedèrèk
1032. Doramenggala	Kenanga ginoebah	1067. Trisoela	Sedèrèk
1033. Doramanggala	Kenanga ginoebah	1068. Trisoela	Sedèrèk
1034. Biring	Blarak ngirid	1069. Trisoela	Sedèrèk
1035. Biring dradjit	Oedjoeng pangkat		

1) De overgang tusschen lemmet en nagel wordt soms gevormd door een versierd overgangsstuk (tjikrak), dat vaak versierd is en met goud belegd (trasah mas). Is dit overgangsstuk weinig of geheel niet uitgesproken, dan heet men de lanspunt tjèblegan.

Collectie A. Gall, No. 304.

Foto A. Gall.

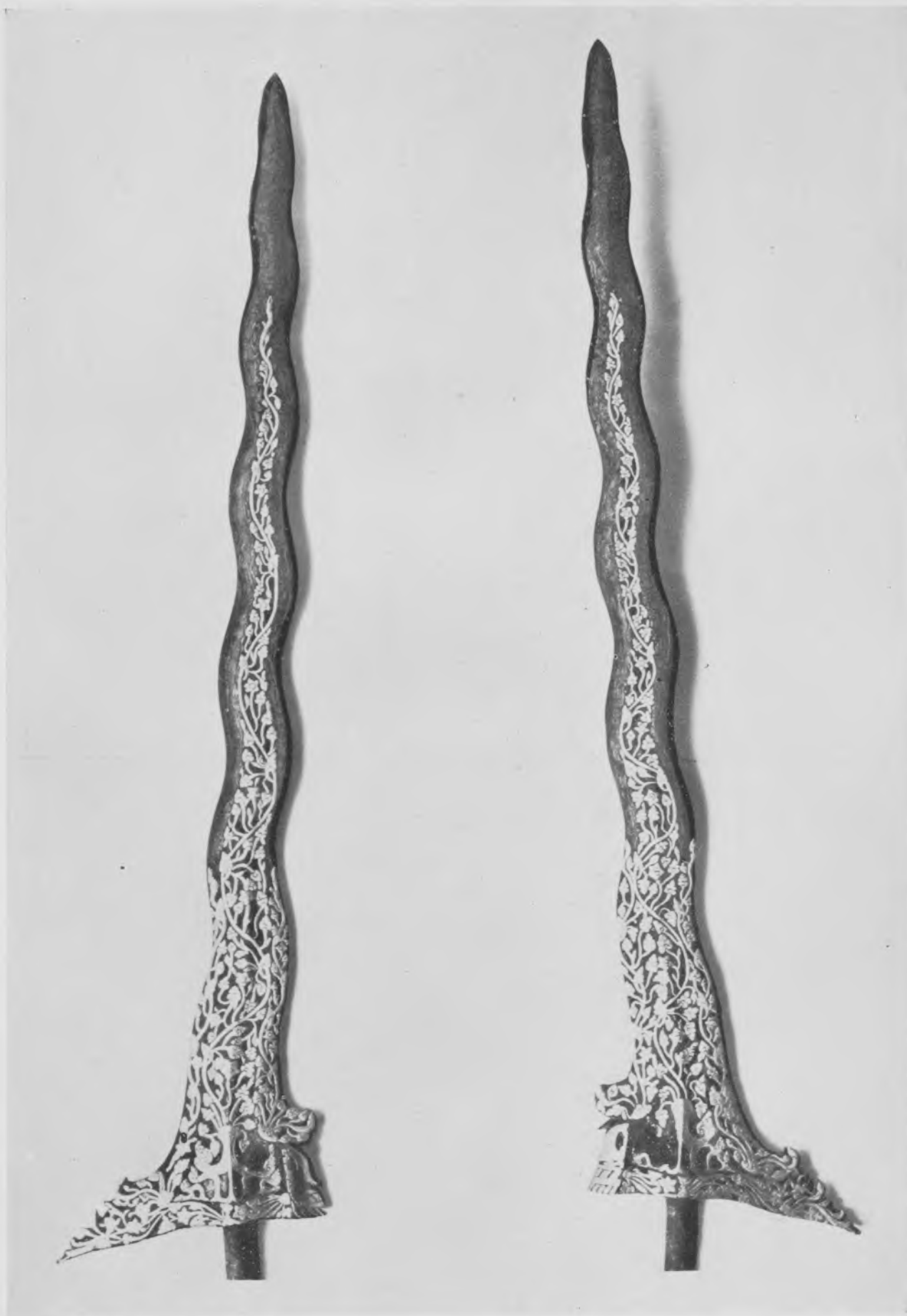
Collectie A. Gall, No. 312.

Foto A. Gall.

Collectie A. Gall, No. 326.

Foto A. Gall.

Collectie A. Gall, No. 361.

Foto A. Gall.

3. Zwaarden

DAPOER	PAMOR	DAPOER	PAMOR
2401. Naga sisik	Bras woetah	2415. Pedang soedoek na-	
2402. Pedang soedoek	Bras woetah	gasasra.	Bras woetah
2403. Pedang ; dapoer lar		2416. Pedang soedoek én-	
bango	Kenong ginobah	drasmara	Bras woetah
2404. Pedang ; dapoer lar		2417. Pedang soedoek	Kembang pala
bango	Blarak ngirid	2418. Pedang soedoek	Bras woetah
2405. Pedang ; dapoer lar		2419. Pedang soedoek	Tambal
bango	Blarak ngirid	2420. Pedang soedoek	Tambal
2406. Pedang	Tambal	2421. Pedang soedoek	Kembang pala
2407. Pedang soedoek	Lawé setoekel	2422. Pedang soedoek	Blarak ngirid
2408. Pedang ; dapoer loe-		2423. Pedang soedoek	Bras woetah
woek	Slewah	2424. Pedang soedoek	Kembang pala en
2409. Golok met ivoren			lawé setoekel
krisheft	Kembang pala	2425. Golok	Ganggeng kanjoet
2410. Pedang larakan; met		2426. Pedang soedoek	Bras woetah
zilver versierd.	Bras woetah	2427. Pedang soedoek	Adeg
2411. Pedang; met inscrip-		2428. Pedang soedoek ;	
tie.	Bras woetah	met inscriptie.	Sedèrèk
2412. Pedang soedoek	Bras woetah	2429. Pedang soedoek	Tepi
2413. Pedang soedoek	Bras woetah	2430. Soedoek	Bras woetah
2414. Pedang soedoek na-			
gasasra.	Kenongo ginobah		

4. Messen.

2001. Koedi	2201. Pangot ¹⁾	2303. Wedoeng
2002. Koedi	2202. Pangot ¹⁾	2304. Wedoeng
2003. Koedi	2203. Pangot ¹⁾ trasa mas	2305. Wedoeng
2005. Bendo	2301. Bendo	2306. Wedoeng
2006. Koedi	2302. Bendo	2307. Wedoeng

5. Stijgbeugels.

Een paar sanggawedi met naga's versierd.

1) Een pangot (snijmes) behoorde tot de huishoudelijke geschenken van den Javaanschen bruidegom aan zijn bruid.

Pangot, Bendo en Wedoeng zijn voorzien van eenig pamor (p. sadèrèk). De wedoengs hebben gewoonlijk de dapoer (vorm): lar ngatap ; No. 2304 heeft de vorm : lar bango.

INZENDING VAN R. KOESOEMODEWO,
Pangarso agami Boeddo - Djawi,
SOERABAIA.

Krissen.

	DAPOER	PAMOR		DAPOER	PAMOR
K. 1.	Djalak sangoe toempeng	Sedèrèk	K. 15.	Djalak	Bras woetah
K. 2.	Djalak sangoe toempeng	Sedèrèk	K. 16.	Brodjol	Bras woetah
K. 3.	Djangkoeng segara winotan	Bras woetah	K. 17.	Sempaner	Sedèrèk
K. 4.	Kanda besoeke	Bras woetah	K. 18.	Tilam oepih	Bras woetah
K. 5.	Djalak	Lawé setoekel	K. 19.	Tilam sari	Bras woetah
K. 6.	Tilam sari	Bénda segada	K. 20.	Tjarang soka	Bénda segada
K. 7.	Semar tinandoe	Sedèrèk	K. 21.	Sempana pandjoel	Bras woetah
K. 8.	Tilam sari	Bras woetah	K. 22.	Mangkoenegara	Bras woetah
K. 9.	Djalak ngoré	Bras woetah	K. 23.	Sinom Mangkoe-negara	Lanang
K. 10.	Tilam sari	Toek pinetak	K. 24.	Sempana	Pinda segata
K. 11.	Brodjol	Bras woetah	K. 25.	Tilam oepih	Bras woetah
K. 12.	Djalak dinding	Bras woetah	K. 26.	Pendawa laré	Bras woetah
K. 13.	Tjarita	Bras woetah	K. 27.	Sinom segara winotan	Bras woetah
K. 14.	Pasopati	Bras woetah	K. 28.	Panimbal	Naga rangsang
			K. 29.	Tilam oepih	Batoe lapak

Lanspunten.

K. 30.	Goenoengan	Sedèrèk	K. 33.	Koedoep mlati	Sedèrèk
K. 31.	Goenoengan	Sedèrèk	K. 34.	Biring lanang	Bras woetah
K. 32.	Sapoet abon	Bras woetah	K. 35.	Biring wadon	Bras woetah

INZENDING VAN R. NG. TJOKROADIPRODJO
Gep. Wedana, lid van den Landraad Jogjakarta.

Krissen.

	DAPOER	PAMOR
Tj. 1.	Djalak tilam sari Wrangka : Soenggingan. Pendok : Kemalon. Seloet en mendak van zilver met edelsteenen	Bras woetah
Tj. 2.	Saboek Inten Wrangka : Soenggingan. Pendok : Soewasa met slorok van goud émail en edelsteenen. Seloet en mendak van soewasa.	Bras woetah

COLLECTIE VAN HET JAVA-INSTITUUT.

1. Krissen.

	DAPOER	PAMOR		DAPOER	PAMOR
No. 28.	Sombro	Sedèrèk	No. 36.	Saboek inten	Bras woetah
No. 29.	Kanda besoekei	Sedèrèk	No. 37.	Djalak tilam oepih	Bras woetah
No. 31.	Sombro	Sedèrèk	No. 38.	Pandji nom	Bras woetah
No. 34.	Poelang geni	Bras woetah	No. 39.	Tjarang soka	Bras woetah
No. 35.	Djalak tilam oepih	Adeg	No. 40.	Saboek inten	Bras woetah

2. Lansen ¹⁾ en lanspunten.

	DAPOER	PAMOR	
No. 1	Tjanggih	—	stok versierd
No. 2	Dora menggala	Bras woetah	wrangka en stok versierd
No. 3	Dora menggala	Lawé setoekel	id.
No. 4	Biring lanang	Sedèrèk	—
No. 5	Koedoep	Bras woetah	stok rotan
No. 6	(Koperen punt)	—	stok versierd
No. 7	id.	—	id.
No. 8	Dora menggala	Bras woetah	wrangka en stok versierd
No. 9	Oeroebing damar	Bras woetah	id.
No. 10	Bango dolok	—	—
No. 11	Andong	Sedèrèk	wrangka en stok versierd
No. 12	Biring	Bras woetah	id.
No. 13	Biring	Bras woetah	id.
No. 14	Sadak	Bras woetah	id.
No. 15	Biring	Bras woetah	id.
No. 16	Koedoep	Bras woetah	id.
No. 17	(Tlempak) Dora menggala	Bras woetah	lanspunt met goud bewerkt,
No. 18	Tjipiran	Adeg	zonder stok
No. 19	Tjanggih	Adeg	id.
No. 20	Biring lanang	Adeg	id.
No. 21	—	Bras woetah	id.
No. 22	Boeto idjo	Bras woetah	id.
No. 23	Sapoet abon	Bras woetah	id.
No. 24	Koedoep	Bras woetah	id.
No. 30	Djangkoeng	Sedèrèk	id.
No. 32	Djangkoeng	Sedèrèk	id.
No. 33	Limpoeng	Sedèrèk	id.
No. 42	Damar moeroeb	Bras woetah	id.

3 Messen.

No. 26	Koedi	No. 27	Koedi
--------	-------	--------	-------

1) Over lanspunten zie noot bij inzending Gall. De lansstok is vaak versierd; aan het onderende met een koperen huls (sopal) met knop (toendjoeng) en aan het boveneinde met een metalen huls (djinggring) of een omwikkeling met paardenhaar (gòdi), voorzien van een afsluitring boven (metoek) en onder (lagri). De lansen van no. 1 t/m no. 16 zijn afkomstig van Madoera.

INZENDING VAN
CONSULTATIEBUREAU VOOR ZUID-MIDDEN-JAVA DER
AFDEELING NIJVERHEID TE JOGJAKARTA.

Bord 1 :

Opeenvolgende stadia van bewerkingen voor de vervaardiging van tafelmessen met stalen lemmet.

1. Materiaal (welstaal)
2. Insteek (Jav. pasi) gesmeed
3. Borst (Jav. gegelan) gesmeed
4. Afgesmeed (Halfproduct)
5. Bijgewerkt
6. Geslepen
7. Gehard
8. Gepolijst (Afgewerkt Eindproduct)

De bewerkingen Nos. 1 t/m 4 geschieden in desa-nijverheid te Koripan, district Delanggoe, regentschap Klaten, en Nos. 5 t/m 8 in het finishingbedrijf „Soemirat”.

Opeenvolgende stadia van bewerkingen voor de vervaardiging van timmergereedschappen van smeedijzer en welstaal.

- a. Materiaal (smeedijzer en welstaal)
- b. Insteek (Jav. pasi) en borst (Jav. gegelan) gesmeed
- c. IJzer en staal samen geweld
- d. Afgesmeed (Halfproduct)
- e. Bijgewerkt
- f. Geslepen
- g. Gehard
- h. Gepolijst (Afgewerkt Eindproduct)

De bewerkingen Nos. a t/m d geschieden in desa-nijverheid, halfproduct van „C. T. B. O. K.” en e t/m h in het finishing-bedrijf „Soemirat”.
C. T. B. O. K. = Coperasi Toekang Besi Oemoem Koripan (Coöperatie der IJzersmeden van Koripan).

Bord 2 :

Monsterbord van door het finishing-bedrijf fraai afgewerkte tafelmessen van diverse modellen. De vervaardiging van het halfproduct geschiedde in desa-verband te Koripan.

De prijzen liggen op Pacific-peil; zij zijn lager dan de gemiddelde prijzen van de uit het Buitenland geïmporteerde artikelen van ongeveer dezelfde kwaliteit.

Bord 3 :

Monsterbord van door de afwerkings-centrale keurig afgeleverde steekbeitels, schaafbeitels en draaibitels van diverse afmetingen. De vervaardiging van het halfproduct geschiedde in desa-nijverheid te Koripan.

De prijzen liggen op Pacific-peil; zij zijn lager dan de gemiddelde prijzen van de uit het Buitenland geïmporteerde beitels van dezelfde afmetingen en kwaliteit.

Bord A:

In desa-verband vervaardigde speer en dolk, gesmeed in de volksmederij als half-product, daarna verder afgewerkt in het finishing-bedrijf.

Bord B:

Moderne producten van georganiseerde volksmederijen rondom en in Soekaboemi. De prijzen van deze keurig afgewerkte jachtmessen, padvindersmessen, dubbelmessen in een houten schede, kapmessen, padvindersbijlen en goloks betok en goloks Sintong Djepit liggen op Pacific-peil.

Bord C:

Piso blati met hoornen handvat, piso veer, padvindersmes en klein jachtmes, vervaardigd als halfproduct in desa-verband, daarna fraai afgewerkt in het finishing-bedrijf.

Voor bestellingen op deze mooi afgewerkte moderne producten der georganiseerde volksmederijen in West-Java kan men zich wenden tot de „Coöperatieve Nijverheidscentrale Batavia” p/a Consultatiebureau Batavia der Afdeeling Nijverheid, Koningsplein-West, Batavia-C.

In losse stukken :

Draaibeitels, met en zonder handvat, steekbeitels en messen in diverse modellen en afmetingen, keurig afgeleverde eindproducten van het finishing-bedrijf, de productie-coöperatie „Soemirat” te Klaten.

In losse stukken :

Grove producten als arits (grasmessen), bendo's, bodings (kapmessen), ani-ani's (rijstmesjes), wadoengs, petjoks, petels (bijlen), enz. van desa-smederijen van Koripan vòòr de door de Afdeeling Nijverheid ingezette actie.

INZENDING VAN R. Ng. PRIJOSASTRO

Fd. Wedono van Imogiri - Soerakarta.

- Pr. 1. Laboeng koedi
 2. „ sraboedan
 3. „ „
 4. „ betetan
 5. „ koedoeptoeri
 6. Arit deresan
 7. Arit pengaritan
 8. Wangkil Imogiri
 9. Wangkil Imogiri
 10. Petjok

Dit zijn producten van de volksmederijen in het historische plaatsje Imogiri, welke producten in de inheemsche samenleving als degelijk bekend staan.

De desa-smeden van Imogiri dragen namen, die beginnen met Soepo, daar zij afstammen van den empoe Soepolegi, hof-empoe van Sultan Agoeng van Mataram.

Deze Sultan de Groote had te Imogiri een pasanggrahan, waarvan thans nog een vervallen muur overgebleven is ten Oosten van den pasar van Imogiri. Empoe Soepolegi was meestal in het gevolg van den Vorst, wanneer deze verpoozing zocht in de pasanggrahan. Op last van zijn heer vestigde zich Soepolegi in Imogiri. De wijze Vorst droeg den empoe op om behalve edelwapens ook te vervaardigen ten behoeve van de bevolking gereedschappen om de destijds Imogiri omringende bosschen te ontginnen en ook landbouwwerktuigen.

De nazaten van Empoe Soepolegi zetten tot op den huidigen dag de traditie der vervaardiging van landbouwgereedschappen nog voort. Op hun smeed-producten rust volgens het Javaansche volksgeloof de zegen van Sultan Agoeng en van Empoe Soepolegi.

INZENDING VAN MEVROUW A. J. RESINK-WILKENS

Krissen.

	DAPOER	PAMOR		DAPOER	PAMOR
R. 13.	Sombro Krisheft één geheel met lemmet.	Adeg, met pedjetan	R. 33.	Djalak mawi naga Model v. wrangka: Gajaman.	Sekar pala
R. 28.	Patrem (vrouwen- kris).	Adeg	R. 34.	Tilam poetih Versierd met wa- jangfiguren. Met anggar (kris- houder). Model v. wrangka: Bantekan.	Bras woetah
R. 30.	Joejoe roempoeng. Pendok van zilver. Model v. wrangka: Gajaman.	Bras woetah	R. 35.	Pendawa poedak setegal Model v. wrangka: Bangga.	Bras woetah
R. 31.	Djalak tilamsari Krisheft één geheel met lemmet. Model v. wrangka: Tanggal.	Bras woetah			
R. 32.	Naga séloeman Model v. wrangka: Gajaman.	Lawé setoekel			

Lanspunten.

	DAPOER	PAMOR		DAPOER	PAMOR
R. 3.	Godong andong		R. 25.	Gada	Bras woetah
R. 14.	Lempoeng		R. 27.	Biring	Bras woetah
R. 16 }	Met menschenfiguren			Zeer lange vorm.	
R. 17 }					

Zwaarden.

R. 1.	Pedang soedoek	
R. 2.	Pedang (zeer oud)	
R. 36.	Lar bango	Kembang pala

Messen enz.

R. 4.	Dolkmes (zeer oud).	R. 26.	Koedi	Bras woetah
R. 5—9.	Koedi	Sedèrèk	R. 29.	Sangoet
R. 10.	Onbekend (spade?).			Bras woetah
R. 11—23.	Koedi	Sedèrèk		Met versierde scheede en
R. 24.	Koedi	Adeg		zilveren handvat.

Bronzen voorwerpen.

R. 18.	Bronzen bijl, versierd met spiraalfiguren.
R. 19.	Bronzen bijl.
R. 20.	Bronzen handvat van dolk. Hindoe-Javaansche periode.

Collectie R. Katamsi, No. 1.

Foto A. Gall.

Collectie R. Katamsi, No. 1.

Foto A. Gall.

INZENDING VAN K. R. T. PADMONAGORO

- P. 1. Wedoeng. Dapoer : Lar bango : pamor : bras woetah.

INZENDING VAN R. KATAMSI

- R. K. 1. Pedang: Dapoer : Lar ngatap
 R. K. 2. Bronzen bijl van Goenoeng Kidoel, Jogjakarta

INZENDING VAN MEJ. W. S. E. VAN NOOTEN

1. Lanspunt. Deze lanspunt behoort tot de proeven tot het introduceeren van nikkelstaal in de pamorsmeedkunst, genomen door oud-Resident Couperus.

INZENDING van den Heer B. W. DE JONGH, MAGELANG.

- J. 1. Kris, oud ; pamor : sedèrèk.

INZENDING VAN Mr. DE GROOT

- G. 1. Soedoek met ingesmeede figuren.

INZENDING VAN Dr. Th. P. GALESTIN

Krissen.

DAPOER.	PAMOR	DAPOER.	PAMOR
G. 1. Kebo teki Versierd met wangfiguren.	Sedèrèk	G. 2. Kebo ladjer Krisheft één geheel met lemmet.	Bras woetah
		G. 3. Brodjol	Sedèrèk
		G. 4. Semar tinandoe	Sedèrèk

Lanspunten.

- G. 5. Tjis

Zwaarden.

G. 6. Pedang soedoek Met kidang en wolkenmotief.	Adeg	G. 7. Lar ngatap Met Senggana.	Sedèrèk
---	------	-----------------------------------	---------

Bronzen voorwerpen.

G. 9. Bronzen lanspunt
Krisheft één geheel met lemmet.	G. 8. Bronzen bijl

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

DE KUNST VAN HET LEZEN

